

ESKİ TÜRKLERDE HUKUK

Esra YAKUT *

GİRİŞ

Bazı araştırmacılar, İslâmiyet'ten önceki dönemlerde yaşayan Türkleri, göçebe kültüründen kurtulamamış, gelişmiş bir devlet teşkilâtı kuramamış, savaşçı bir millet olarak tanımlamaktadırlar¹. Oysa, bu dönemde Türk topluluklarının herbirinin hukuk ve teşkilâtları incelenecek olursa, bu toplulukların içinde yaşadıkları tarih ve coğrafyadan, din ve dünya görüşlerinden etkilendikleri ve değişik kültürler ortaya koydukları görülmektedir². Bunun yanında Türklerin, özellikle kamu hukuku alanında, ilişki halinde buldukları toplulukların teşkilâtlarından etkilenmiş oldukları ve bu etkilenme sonucu kurumlarını yapılandırdıkları tespit edilmektedir³.

Araştırmacıları, Türkler için göçebelikten başka bir hayat tarzı kabul etmemek konusunda hataya götüren nedenlerden biri, çeşitli isimler altında gördüğümüz Türk devletlerinin kültür tarihleri ve hukukî kurumları

* Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Nöldeke, Houtsma, Rambaud'un görüşlerinden aktaran Fuat Köprülü, "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri. İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?", **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul, 1943, s.386.

² Ömer Lütfi Barkan, "Türk Hukuk Tarihine Giriş", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.14, Nisan 1986, İstanbul, s.9; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1989, s.27 vd.

³ Köprülü, **a.g.m.**, s.392-393.

hakkında geniş çaplı araştırmaların yapılmamış olmasındır⁴. Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi : “Devlet kurmak, âme müesseseleri yaratmak demek olduğuna göre, büyük Türk İmparatorluklarının kuvvetli teşkilât, yani sağlam hukukî müesseseler vücuda getirmiş olması pek tabiidir”⁵. şu halde diyebiliriz ki, “Türkler, İslâmiyet dairesine girdikleri zaman, eski ve kuvvetli bir hukukî kültüre maliktiler”⁶. Gerçekten tüm hukuk tarihçileri, etnograflar, sosyologlar, en ilkel insan topluluklarında bile hukukun varlığı konusunda görüş birliği içindedirler. Farklı seviyelerde topluluklar ve devletler halinde yaşamış eski Türk topluluklarının kendilerine özgü hukuklarının varlığı da şüphesizdir. Fakat bu hukuk sistemi günümüzde olduğu gibi kanunlar halinde tesbit edilmemiştir. Çünkü o devirlerde ya da biraz daha erken zamanlarda yazılı kanunları bulunan devletler nadirdir. Hukuk kuralları din ve ahlâk kuralları ile karışık olarak örf, adet ve teamüller halindedir. Sonraki dönemlerde Türklerin de “Yazılı Hukuk Kuralları” mevcuttur⁷. Günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş, elimizde bulunan en eski hukuk belgeleri ve mukaveleler Uygurlara aittir. Bunlar, yazılı kanun metinleri niteliğinde olmayıp, fertlerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmaları ya da bireylerin devletle olan ilişkilerini içeren yazılı akidler biçimindedir⁸.

İslâmiyet'ten önce kurulan Türk devletlerinin hukuk yapıları ile ilgili bilgi edinebileceğimiz kaynaklar da çok sınırlıdır. Bu kaynakların başında Çin kaynakları gelir. Çinliler oldukça eski devirlerden itibaren yazmış oldukları bir çok kroniklerde, annelerde ve yine bu nitelikteki tarih kitaplarında kendilerinin olduğu kadar komşuları olan ulusların da tarihlerini yazmışlardır. Fakat Çinlilerin, sürekli çatışma ve savaş halinde buldukları Türkler hakkında bilgi verirlerken tamamen objektif olabilecekleri düşünülemez. Ayrıca bu kaynakların okunmasındaki güçlük de eserlerin değerlendirilmesinde zaman zaman sorunlar yaratabilmektedir⁹.

⁴ Barkan, a.g.m., s.10.

⁵ Köprülü, a.g.m., s.393.

⁶ Y.a.g.m., s.396.

⁷ Turgut Akpınar, *Türk Tarihinde İslâmiyet*, İstanbul, 1993, s.122.

⁸ Özkan İzgi, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Ankara, 1987, s.55 vd.

⁹ Konuya bir örnek teşkil etmesi açısından, Göktürk devleti ile ilgili Çince kaynaklar ve eleştirileri hakkında bkz.: Ahmet Taşağıl, *Gök-türkler*, Ankara, 1995, s.1-8.

Diğer bir önemli kaynak türü epigrafik ve arkeolojik kaynaklardır. Fakat özellikle Uygurlardan önceki dönemlere ait devletlerin hukukî yapılarını aydınlatacak nitelikte epigrafik ve arkeolojik kaynaklara rastlamak oldukça güçtür. Bu dönem içerisinde özellikle Göktürklerden kalmış Orhun yazıtları kamu hukuku açısından bize çeşitli bilgiler vermektedir¹⁰. Nitekim, bu yazıtlarda dikkat çeken en önemli noktalardan biri kağanın her işini halk için yapıyor olmasıdır. Kağan, halkın iktisadi refahını sağlamak, savaşlar sonucunda halk için zaferler kazanmak vb. görevlerle yükümlü kılınmıştır. Bu durum, Göktürk devletinde gelişmiş bir devlet-toplum ilişkisinin var olduğunu ortaya koyan önemli bir göstergedir¹¹.

Uygurlardan sonra bu kaynaklar da zenginleşmiştir. Özellikle Doğu Türkistan'da yapılan kazılarda bulunan yapıtlar ve yazıtlardan başka bu kazılar sırasında elde edilen ya da yerli halktan toplanan kağıt ve deri üzerine yazılmış belgeler de hukukî bakımdan büyük değer taşımaktadır¹².

Sınırlı, ulusal veya coğrafi alanlarda yaşayan insanların kültür, örf ve âdetlerini tasvir eder nitelikte yazılan etnografik yapıtlardan, Türkler hakkında yazılmış olanlar da bize kaynaklık etmektedir. Bunların incelenmesi sırasında özellikle retrospect bir metotla (geriye doğru bakma) İslâmiyet'ten önceki Türklerin örf-adet ve hukukları hakkında sonuçlar çıkartmak mümkündür¹³. Örneğin : Kırgız-Kazaklar'ın Müslüman olmalarına rağmen evlâdlık kurumuna yer vermiş olmaları, bu topluluğun eskiden beri evlâd edinmeyi bildiklerini bize göstermektedir¹⁴.

Türklerin eski kültür ve uygarlıklarını, bu arada hukuklarını öğrenmek için başvurulan kaynaklardan biri de Türk dilidir. Bu konuda

¹⁰ Orhun yazıtları ile ilgili bkz.: Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, İstanbul, 1936; Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, 1970.

¹¹ Sadri Maksudî Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul, 1947, s.75.

¹² Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1996, s.13. Ayrıca Doğu Türkistan'da yapılan kazı çalışmaları ve buluntular ile ilgili bilgi için bkz. Şükrü Akkaya, "Uygur Türklerini ve Kültürlerini Tanıyalım", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.I, S.3, Mart-Nisan 1943, Ankara, s.75 vd.

¹³ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s.13.

¹⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. : Abdülkadir İnan, "Göçebe Türk Boylarında Evlâdlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.VI, S.3, Mayıs-Haziran 1948, Ankara, s.127 vd.

yapılan araştırmalarla, dilimizde yaşayan ve yaşamış olan, hukuksal kavramı ifade eden sözcüklerin ne zaman ortaya çıktıklarını öğrenebileceğimiz gibi, o dönemde yaşamış olan Türklerin ne gibi kurumları olduğuna dair de çeşitli bilgiler edinebiliriz. Ayrıca Türklerle ilişkileri olan ve onlardan sözcük almış ulusların dilleri de incelenerek, söz etmiş oldukları Türk boylarında ne gibi hukuksal kavramların ya da örgüt sözcüklerinin var olduğu da görülebilir¹⁵.

M.Ö. 220'den önce yaşamış olan Türk devletleri hakkındaki bilgilerimiz olduğuça azdır. Bu konuyla ilgili sadece Çin kaynaklarında bazı bilgilere rastlanmaktadır. Fakat bu kısa bilgilerle devletlerin hukuklarını incelemek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle biz araştırmamızda, M.Ö. 220 yılından İslâmiyet'in kabulüne kadar kurulan büyük Türk devletlerinden olan, Hun devleti (M.Ö. 220-M. S. 216)'nin, Göktürk devleti (M.S. 552-745)'nin ve Uygur devleti (M.S-745-940)'nin hukuk sistemlerini incelemeye çalışacağız.

I- HUN DEVLETİ VE HUKUK SİSTEMİ

Orta Asya'da yaşamış devletlerin en eskisi Çinliler tarafından "Hi'ung-nu" adıyla adlandırılan Hunlardır. Hunlar, Çinliler tarafından M.Ö. XIII. yüzyıldan beri bilinmektedir. Hatta Çinliler, Hunların tehlikeli istilalarından korunmak amacı ile M.Ö. III. yüzyılda Çin seddini inşa etmek zorunda kalmıřlardır¹⁶.

Hunların, Türk olup olmadıkları konusu özellikle XIX. yüzyılda büyük bir tartışmaya neden olmuştur. Son zamanlarda yapılan araştırmalar Hunların, Türklerle aynı olduğu konusunda destekleyici ve çürütücü nitelikte buluntuları ortaya çıkarmıştır. Hunlar, ister Türklerin doğrudan doğruya ataları olarak kabul edilsin, isterse Türkler Hunların bir kolu biçiminde görülsün yine de İslâmiyet öncesinde kurulan Türk devletlerinin hukuk

¹⁵ Üçok-Mumcu-Bozkurt, a.g.e., s.14. Konuya bir örnek teşkil etmesi açısından "Kaan" teriminin, filoloji ve tarih araştırmalarındaki yeri üzerine ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, İstanbul, 2000, s. 204-242.

¹⁶ Barkan, a.g.m., s.12; Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Haz.: İsmail Aka, Kâzım Yaşar Koprıman), İstanbul, 1976, s. 233-234.

sistemleri incelenirken Hun devleti ile başlamak büyük bir önem taşımaktadır¹⁷.

Hun devletinin hukukî kurum ve teşkilâtı hakkında Çin tarihlerinden bilgi edinmek mümkündür. Bu tarihler, Çin hükümdarının saraylarında resmî memurlar olarak çalışan vak'anüvislerin ya da diğer özel tarihçilerin kaydettikleri bilgilerden oluşmuştur¹⁸.

A- KAMU HUKUKU

Türk kamu hukukunda hükümlerliliği temsil hakkı tek bir şahısta toplanmıştır. Eski Türklerde ve Hunlarda durum aynıdır. Hunlarda idareyi ellerinde bulunduran hükümdarlar çeşitli ünvanlar ile anılmışlardır. Bu ünvanlardan bir kısmı Çinliler tarafından verilen “Şan-Yu”, “Tan-Hu” gibi ünvanlardır¹⁹. Türkler, ayrıca “Kağan”, “Yabgu”, “Kan” ünvanlarını da kullanmışlardır. Yeryüzünün hükümdarı sayılan Türk kağanları, “Tanrının Yarlığı” ile dünyanın bütün ülkelerini idare etmişlerdir. Böyle bir devlet ve hükümdar anlayışı hukuk tarihi açısından büyük bir önem taşımıştır. Ayrıca Türklerle göre kendi kağanları, Gök'ün yerde, kendisi adına tayin ettiği bir temsilcidir. Bu düşüncede Çin devletinin etkisinin olduğu açıktır. Çinliler, Çin İmparatoruna “Tien-tse”, yani “Gök'ün-oğlu” demişlerdir²⁰.

Eski Türklerde, kağanın görevleri arasında sayılan unsurların başında, kağanın iyi kanunlar yaparak, bu kanunları adaletle uygulaması ve halkı koruması gelmiştir. Çünkü bir devletin kanun ile ayakta durabileceğine inanılmıştır²¹.

Kağan olacak kişinin hanedan üyelerinden en bilgilisi olması zorunludur. Yeni kağanın ilânı ortaklaşa bir törenle gerçekleşmiştir. Seçkin

¹⁷ Üçok-Mumcu-Bozkurt, a.g.e., s.18.

¹⁸ Barkan, a.g.m., s.12.

¹⁹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C.I, İstanbul, 1990, s.43.

²⁰ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988, s.571 vd.

²¹ Abdülkadir Donuk, “Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.17, Nisan 1982, s.108 vd.

kabilelerin reisleri vezirlerle toplanarak, yeni kağanı bir keçenin üzerine oturtmuş ve sevinç çılgınlıkları içerisinde onu havaya kaldırmışlardır. Daha sonra ata binerek boğazına ipek bir kumaş bağlamışlar ve kaç yıl kağan olmak istediğini sorarak ona göre bu kumaşa hızlı hızlı düğümler atmışlardır. Fakat bu seromonik uygulama hiçbir zaman kağanın iktidar ömrünün tayiniyle ilişkili olmamıştır²².

Bütün Hun ülkesi sağ ve sol olmak üzere iki büyük kısma ayrılmıştır. Rütbe açısından sol kolun başında bulunan hidiv daha yüksektir. Bu hidivler idareleri altında buldukları bölgede yarı bağımsız haldedirler. Hun devletinde görülen bu ikili teşkilât daha sonraki zamanlarda özellikle Oğuz Türklerinde aynen görülmüştür. Sağ ve sol kollarda kendi içlerinde altışar bölüme ayrılmıştır²³. Bunlardan herbirini idare eden yöneticiler için birer divanhâne oluşturulmuştur. Bu yöneticiler görevlerine göre çeşitli ünvanlar almışlardır. Tanrı-Kut'tan yani, kağandan sonra en yüksek ünvan Toki (Çince; Hien) ünvanıdır. Sürekli olarak kağanın en üstün oğluna bu ünvan verilmiştir. Her divanhânedede üç görevli bulunmuştur. Bunlardan biri şehrin hâkimidir; biri divan mallarına bakar; diğeri ise sır kâtibidir²⁴.

Çin kaynaklarında, Hun devlet işleri ve dinî törenleriyle ilgili olarak üç ayrı toplantıdan söz edilmiştir. Bu toplantılardan biri, daha çok dinî nitelikte olup yılın ilk ayında kağanın sarayında yapılmıştır. Toplantıda kurban kesilmesinin yanında, devlete ait bazı önemli sorunlar konuşulmuştur²⁵. Diğer toplantı, ilkbaharda, beşinci ayda Lung-Ç'eng'de olmuştur. Hunlar açısından büyük bir önem taşıyan bu toplantıda Gök'e, Yer'e, atalara ve diğer doğa güçlerine kurbanlar sunulmuş; at yarışları, deve güreşleri vb. gösteriler düzenlenerek hükümdarlıklar onaylanmış ya da yeni kağan seçimleri yapılmış; gerektiğinde ise idareye geniş yönetim yetkileri verilmiştir. Ayrıca yine bu toplantıda bütün ülke sorunları genel görüşmeler açılarak, görüşülüp karara bağlanmıştır. Bir diğer toplantı ise sonbaharda, hayvan mevcudunu, devletin insan ve askeri gücünü saptamak üzere Ma'-i bölgesindeki Tailin'de yapılmıştır²⁶.

²² Lev Nikolayeviçen Gumilöv, *Eski Türkler*, (Çev.: D. Ahsen Batur), İstanbul, 1999, s.83.

²³ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, C.I, Ankara, 1946, s.65; Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 146.

²⁴ Üçok-Mumcu-Bozkurt, *a.g.e.*, s.19; Cin-Akgündüz, *a.g.e.*, s.44.

²⁵ Orkun, *Türk Tarihi*, s.67.

²⁶ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.246.

Eski Türklerde, ayrıca bu toplantılarda alınan kararların ülke genelinde bir düzen içinde uygulanmasını sağlamak ve gerçekleştirilen uygulamaları izlemek üzere ayrı bir kurula da ihtiyaç duyulmuştur. Bu, bakanlardan oluşan bir hükümettir. Çin kaynaklarında, Hunlardan itibaren Türk devletlerinde, idareyi ve dış ilişkileri düzenlemek gibi görevleri yerine getiren Türk bakanlarından sık sık söz edilmiştir²⁷.

Hunlarda devlet içinde öne çıkan kurumlardan biri askerî teşkilâttir. Bir Macar bilgininin dediği gibi “at, başka bir kavmi sadece sırtında taşır. Hun kavmi ise, at üzerinde yaşar. Onlar, atlara yapışmış gibidirler”²⁸. Diğer milletlerde askerî kuvvet çoğunlukla, para ile tutulan kimselerden oluşurken, Türklerde ordu devletin doğal savunma gücü sayılmıştır²⁹. Özellikle hafif zırhlı süvari birliklerine dayalı olarak oluşturulan orduda her on nefere bir baş tayin edilmiştir. Savaşta her elli bin askerin büyük komutanı vardır³⁰. Hunlarda bütün idarî görev sahipleri aynı zamanda “asker” olduklarından, ordunun görev ciddiyeti her türlü, idarî ünitelere yansımış ve devlet mekanizmasının askerî disiplin içinde çalışması sağlanmıştır. Bu durum Türk devletinin askerî karakterini açıklayabilir³¹.

Eski Türk topluluklarında, toplum içinde ferdin büyük bir önemi vardır. İnsana insan olduğu için değer verilmiştir. M.Ö. 167 yılında Çin’e birkaç defa gidip gelen bir Hun vezirinin Çin kaynaklarına geçen şu sözleri bunu açıklamaktadır : “Çin’deki ahlâk ile kanunlar yıpranmıştır. İdare edenler ile edilenler birbirlerine kin ve düşmanlık dolu gözlerle bakıyorlar. Çin’deki evler ile sarayların yapımında çalıştırılan insanların güçleri de, artık tükenmiştir. Çin’de halk, güçlerini giyinmek ve yemek için, tarla sürmek ile ipek böceği yetiştirmeye verirler. Ayrıca kendilerini savunmak için savunma duvarları yapmak ve yeni kentler kurmak mecburiyetindedirler. Böylece, Çin’deki halk, tehlike zamanlarında ne döğüş ve ne de savaş için eğitilmiş olamazlar. Barış zamanında ise, o kadar yorgundurlar ki, kendilerinde, mesleklerine verebilecek bir güç bulamazlar. Biz de ise savaştan dönünce

²⁷ Y.a.g.e., s.251.

²⁸ Aktaran: Süleyman Duygu, *Türk Tarihi*, Ankara, 1974, s.20.

²⁹ Kafesoğlu, a.g.e., s.269.

³⁰ Orkun, *Türk Tarihi*, s.67; Cin-Akgündüz, a.g.e., s.45.

³¹ Kafesoğlu, a.g.e., s.270-271.

herkes kendi işinin başına ve ailesinin yanına giderdi. Askerlik eğitimi, zaten günlük hayatın bir parçası idi”³².

Çin kaynakları Hunların ceza kanunlarından da söz etmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Hunlarda kan gütmek adeti yoktur. Herhangi birisini öldüren bir kimse idam edilir. Küçük suçlar araba tekerliği altında ezilmekle, büyük suçlar ölümle cezalandırılır. Araba tekerliği altında ezilmek sözlerini bazı sinologlar “yüzü damgalanmak” ya da “sopayla dövülmek” diye değerlendirmişlerdir. Hırsızlık suçunda bu suçu işleyen kimsenin ailesi de aynı derecede sorumlu tutulmuştur. Hapis cezası ancak on gün kadardır. Göçebe bir devlet yapısına sahip bulunduğu için hapisane kurulamamıştır³³.

Eski Türklerde ve özellikle Hunlarda uluslararası hukuka ait ilkeler de mevcuttur. Eski Türkler herhangi bir anlaşmazlık durumunda işi barışçı yollardan halletmeye taraftardılar. Çünkü onlara göre, normal uluslararası ilişki şekli barıştır. Ayrıca elçilerin dokunulmazlığı ilkesini de benimsemişlerdir. Hunlara göre savaştan kaçmak ile ölmek eş değerdedir. Bu nedenle savaştan kaçmanın cezası da ölümdür³⁴.

B-ÖZEL HUKUK

Hunların özel hukukları ile ilgili Çin kaynaklarında elde edilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu kaynaklarda genellikle özel hukukun, aile hukuku dalı hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Elde bulunan verilere göre, Hunlar gelişmiş bir baba-erkil aile yapısına sahiptirler. Baba-erkil ailenin temeli de dışarıdan evlenmeye yani ekzogamiye dayanır³⁵.

Hun devletinde hakanların kız aldıkları belirli boylar vardır. Hunların sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş boyları kız kaçırma yolu ile

³² Abdülkadir Donuk, “İslâmiyet’ten Önceki Türkler’de Devlet Adamı Tipi”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S.275, Mart 1986, s.274-275.

³³ Üçok-Mumcu-Bozkurt, *a.g.e.*, s.20; Orkun, *Türk Tarihi*, s.67-68; Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 231.

³⁴ Arsal, *a.g.e.*, s.219.

³⁵ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.238.

evlenme yöntemine başvurmamışlardır. Çünkü kaynaklarda, Hunların kız kaçırma geleneği ile evlendiklerine ait belgelere rastlanmamaktadır³⁶.

Hunlarda özel hukuk açısından en dikkat çekici nokta levirat kaidesidir. Bu kaideye göre, babaların ölümünden sonra oğullarının üvey anneleri ile, büyük kardeşlerinin ölümünden sonra küçük kardeşlerin yengeleri ile, amcaların ölümünden sonra yeğenlerin yengeleri ile evlenmeleri hukukî bir görev olarak kabul edilmiştir³⁷. Bu adetlerin başta gelen amaçları ailelerin bölünmemesi ve kocaları ölen kadınlar ile çocukların sefaletе düşmelerinin engellenmesidir³⁸. Ayrıca sağ kalan eş eski soyuna döndüğünde mevcut iş gücünün eksileceği de düşünülmüş olabilir³⁹.

Levirat kaidesinden çıkartılan bir diğer sonuç ise, Hunlar arasında çok kadınla evlenmenin (polygynie) hakim olduğu görüşüdür⁴⁰ Nitekim, resmi Çin tarihi kaynaklarından Şiçi'ye göre; Mete, Tuman'ın Ulu Hatun'dan doğan oğludur. Ulu Hatun, Mete'nin babası Tuman'ın ilk hanımına verilen addır. İkincisi ise Kuma-Hatun'dur. Birinci hatundan doğan büyük oğul, ikinciden doğan ise küçük oğuldur⁴¹.

Kuma, gerçek kadından oldukça farklıdır. Kumanın aileye katılması bir eş gibi değil, hatunun kız kardeşi tarzında olmuştur. Kendi çocukları kumaya anne yerine teyze diye hitap etmişlerdir. "Anne" ünvanı sadece gerçek kadına verilebilmiştir. Kumaların çocukları babalarının servetinden pay alamamışlardır. Ayrıca bir hükümdarın oğlu kumadan doğmuşsa hükümdar da olamamıştır⁴².

Çin kaynakları Hunlarda, kağanın hatununun aynı kağan gibi kutsallığa sahip olduğundan ve devlet yönetiminden sorumlu kişi olarak bilindiğinden de söz etmişlerdir⁴³.

³⁶ Y.a.g.e., s.238.

³⁷ Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C.I, Ankara, 1981, s.352; Cin-Akgündüz, a.g.e., s.47; Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, s. 233.

³⁸ Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, s.352.

³⁹ Gumilöv, a.g.e., s. 112.

⁴⁰ Orhan Türkdoğan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.I, Ankara, 1992, s.34; Gumilöv, a.g.e., s. 113.

⁴¹ Türkdoğan, a.g.m., s.34.

⁴² Ziya Gökalp, **Türk Ahlâkı**, (Haz.: Yalçın Toker), İstanbul, 1989, s.72.

⁴³ Türkdoğan, a.g.m., s.46.

Hunlar savaşlarda mümkün olduğu kadar çok esir almaya gayret etmişlerdir. Çünkü bu esirler onların başlıca servetleri olmuş, sürülerin yanında çalıştırılmıştır⁴⁴.

Eski Çin kaynaklarında Türk boyları içindeki servet farklılaşması sık sık vurgulanmıştır. Son yıllardaki arkeolojik buluntular da bu kaynakları doğrular nitelikte sonuçlar vermiştir. M.Ö. I. yüzyılda yaşamış Hun soylularının mezarlarından birinde 85 altın plaka ile Çin ve İran kumaşlarının en güzel örnekleri bulunmuştur. Zengin mezarları ile fakir mezarları birbirlerinden çok farklıdır⁴⁵.

Hunlarda miras hukuku açısından dikkatimizi çeken en önemli nokta savaş sırasında, savaş meydanından ölen arkadaşının cesedini kurtaran kimseye, ölünün mallarının bırakılmasıdır⁴⁶.

II. GÖKTÜRK DEVLETİ VE HUKUK SİSTEMİ

Orta Asya'daki Büyük Hun devletinin yıkılışından sonra M.S. VI. yüzyılda kurulup, VII. yüzyılın ortalarında ortadan kalkan, fakat yine aynı yüzyılın sonlarına doğru yeniden ortaya çıkan Türk devletine, Göktürk devleti adı verilmiştir⁴⁷.

"Türk" adı Türk kaynaklarında ilk olarak Orhun yazıtlarında geçmiştir. Orhun yazıtlarını okuyan Wilhelm Thomsen kitabelerin en son tercümesinde, "Türk" sözünü "kudret, kuvvet" anlamında ele almıştır. "Türk" adının önceleri bir şahıs, sonra bir aile ve nihayet bir soy ismi olduğu anlaşılmaktadır. Bu soyun önem kazanıp, diğer soyları hakimiyeti altına alarak "kağanın" ait olduğu soya bağlanınca, "devlet kuran, kağana tabi

⁴⁴ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, s. 232.

⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, C.I, İstanbul, 1979, s.251.

⁴⁶ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, s. 232.

⁴⁷ Göktürk Devleti ve tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Sencer Dıvıçioğlu, **Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüg)**, İstanbul, 1987; Taşağıl, **Gök-türkler**, s.9 vd.; Ahmet Taşağıl, **Gök-türkler II (Fetret Devri 630-681)**, Ankara, 1999; Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Ankara, 1997, s.7-95; Akdes Nîmet Kurat, "Gök Türk Kağanlığı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.X, S.1-2, Mart-Haziran 1952, Ankara, s.1-56.

olan” bir zümreyi ifade etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Yazıtlarda “Türk” denilince sıradan bir kavim ya da bir grup değil, “kağana itaat eden” bir zümre veya boylar birliği kastedilmiştir. Bu durum göz önüne alındığında, “Türk” sözünün “kudret ve kuvvet” ifade ettiği gibi “kanun ve nizami” olan bir millet anlamına geldiği de ileri sürülebilir⁴⁸.

Orhun yazıtlarında hukuka ait fazla bilgi olmamakla beraber, Göktürk devletinin yapısı, hükümdarların durumu hakkında sonuçlar çıkartılabilecek bazı ipuçlarına rastlanmaktadır⁴⁹.

Bu yazıtların dışında, Göktürk devletinin hukukuna ait bilgi veren kaynaklar, Çin ve Bizans kaynaklarıdır. Doğu Göktürk devleti hakkında Çin kaynaklarının verdikleri bilgiler Liu Mao-tsai tarafından sistematik olarak bir araya getirilmiştir. Konuyla ilgili yazılanların en mükemmeli kabul edilen bu eser sadece vesika eksiklikleri nedeni ile eleştirilmiştir⁵⁰.

A-KAMU HUKUKU

Göktürklerde devletin başındaki kişi “Kağan” ünvanıyla anılmıştır. Bu ünvanın aslının Türkçe olmadığı, bir takım yabancı kökenlerden türetildiği bilinmekle beraber⁵¹ süreç içerisinde Türk kültürünün bir parçası olduğu da inkâr edilemez.

Kağanların tahta geçişinde tesbit edilen asıl norm, Bilge Kağan yazıtında geçen “Geleneğe göre amcam kağan (tahta) oturdu”⁵² ibaresinden de anlaşılacağı gibi, kağanlığın tek bir kuşağın içindeki ağabeyden kardeşe devirle gerçekleşmesi şeklindedir. Böylece kardeşler arasındaki siyasî çatışmalar azalmış, kardeşlerin liderliği kazanmak için ve kendi aralarında kalmasını sağlamak için birbirleriyle işbirliğine girmelerini teşvik

⁴⁸ Kurat, **a.g.m.**, s.5-6.

⁴⁹ Barkan, **a.g.e.**, s.13.

⁵⁰ Göktürk kaynakları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Taşağıl, **Gök-türkler**, s. 1-8.s

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s.578; Kurakichi Shiratori, “Kaghan Ünvanının Menşei”, (Çev.:İbrahim Gökbakan), **Bellefen**, C.9, S.36, Ankara, 1945, s. 497-504.

⁵² Ergin, **a.g.e.**, s.1.

etmiştir. Asıl sorun otoritenin bir kuşaktan sonraki kuşağa geçişinde ortaya çıkmış, birbirlerinin amca oğulları olan eski kağanların oğulları kağanlık için mücadele yarışına girmişlerdir⁵³

Kağanların görevi, bozkır boylarını sürekli “itmek, yaratmak, yağmak”, yani örgütlendirmektir⁵⁴. Yazıtlarda geçen şu sözler bunu açıkça ortaya koymaktadır: “Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş...Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim.”⁵⁵. Kağanların bu görevlerinin dışında yüksek rütbeli memurları atamak, halkını refaha götürmek, ülkesini büyütmek, ordularını sevk ve idare etmek gibi görevleri de vardır⁵⁶.

Göktürklerde de kağanın gücünü gökten, Tanrı’dan aldığına inanılmıştır⁵⁷. Orhun yazıtlarının başlangıcı bu görüşü destekler nitelikteki sözler içermektedir: “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit”⁵⁸. Yazıtlarda ayrıca kağana itaatın yararı önemle vurgulanmıştır. Bunda amaç kağanın mevkiini güçlendirmektir⁵⁹.

Göktürk devletinde de sağ ve sol kol ayırımı mevcuttur. Bu devletin ilk kurulduğu zamanda doğu ve batı olarak ikiye ayrılmış olması ve bu ayırımın başka Türk devletlerinde de görülmesi birçok araştırmacıyı Türklerde “çift krallık” kurumunun bulunup bulunmadığını araştırmaya yöneltmiştir⁶⁰. İlk bakışta çok ilginç gelen bu düşünce, Türk devlet anlayışı ve kamu hukukları bakımlarından gerçeği ifade etmemektedir. Çünkü Türklerde hakimiyette bir paralellik değil, mutlaka bir tarafın üstünlüğü söz konusudur. Görsel bile olsa bu nokta kağanlık alâmeti olarak kendini

⁵³ Sharon Baştuğ, “Asya bozkırlarındaki Altaylı göçebelerde kabile, federasyon ve devlet”, **Toplum ve Bilim**, S.69, İstanbul, 1996, s.171.

⁵⁴ Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, C.II, İstanbul, 1981, s.747.

⁵⁵ Ergin, **a.g.e.**, s.33.

⁵⁶ Orkun, **Türk Tarihi**, s.137.

⁵⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ekrem Kaydu, “Türklerde Kutsal Hükümdarlık”, **Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Tayyib Okıç Armağanı**, Ankara, 1978, s.98.

⁵⁸ Ergin, **a.g.e.**, s.1.s

⁵⁹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, C.II, s.751-752.

⁶⁰ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s.25.

göstermiştir. Örneğin : Göktürklerde altın kurt başlı sancak daima doğu kolunun hükümdarında bulunmuştur. Çin imparatoru, 581 yılında, Göktürk devletinin batı kolunu doğudan ayırmak istediğinde aradaki Tardu'ya bir altın kurt başlı sancak göndererek, onu Göktürklerin kağanı olarak selamladığını bildirmiştir. O halde Türk kamu hukuku hükümlerinin paylaşılmasını tanımamaktadır. Türk devlet anlayışı oldukça merkeziyetçi bir yapı taşımaktadır⁶¹.

Göktürk devletinde, idarî işlerde çeşitli adlar ile anılan beyler mevcuttur. Bu beyler arasında en yüksek mevkide bulunanlar “Şadapıt”lardır. Şadapıtlar, çoğunlukla hükümdar sülâlesinin akrabalarındandırlar. “Tarkan” (veya Tarhan) beyler ise çalışkanlıkları ve başarıları ile yükselmiş ve halk içinden çıkmış büyük devlet memurlarıdır. Bunların memuriyetleri hayat kaydıdır, oğullarına geçmez. Görevlerini saptamak da oldukça güçtür. Sivil yönetimle ilgileri olabileceği gibi, aynı zamanda askerî komutanlar olarak da görünürler. Tarkan gibi iyi anlaşılabilen bir memuriyet ünvanı da “Buyruk” tur. Buyrukların memur oldukları sürece bey sayılan yüksek devlet memurları oldukları sanılmaktadır. Yazıtlarda kağanın buyruğunun bilgili ya da bilgisiz olmasının önemi üzerinde özenle durulmuştur. Buyruğun bilgili olması durumunda ilin yükseleceğinden, bilgisizliğinde ise batacağından söz edilmiştir. Bu deyişe bakılarak, buyrukların kağanın yardımcıları, bir tür bakanları olduğu düşünülebilir. Fakat buyruklar aynı zamanda komutanlık da yapmışlardır⁶².

Yazıtlardan ve Çin kaynaklarından anlaşıldığına göre, Göktürklerde çeşitli memuriyetler vardır. Bu memuriyetlerin başında “Yabgu” gelir. “Yabgu”, devlette kağandan sonra gelen en önemli kişi yani kağanın yardımcısı ve naibidir. Ama veliaht değildir. Herhangi bir görevde bağlı olmayan veliahta “Tegin” denilmektedir. “Şad” ünvanı ise emri altında belirli sayıda tebaası bulunan ve kağanla aynı soydan gelen prenslere verilmiştir⁶³. Orhun yazıtlarında bir yerde geçen “Tudun” kavramı Yabgulara tabi olan “Boy Beyi” anlamında kullanılmıştır⁶⁴.

⁶¹ **Türk Dünyası El Kitabı**, C.I, Ankara, 1992, s.202-203; Kafesoğlu, a.g.e., s.262 vd.

⁶² Avcıoğlu, a.g.e., C.II, s.755-756; Arsal, a.g.e., s.274.

⁶³ Gumilöv, a.g.e., s.82-83.

⁶⁴ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, s.206-207.

“Börl” Çin tarihlerinin verdiği bilgiye göre kağanın muhafızlarına verilen bir ünvan olup, aslında kurt demektir. Bunlardan başka kahramanlık sonucunda alınmış alp, işbara, alpago gibi ünvanlar da vardır. Ayrıca, son araştırmalarla Alpago'nun kabile başkanlarına verilen bir ünvan olduğu da ortaya çıkarılmıştır⁶⁵.

Orhun yazıtlarında “Apa-tarhan”, “Çur” gibi ünvanlara da rastlanmaktadır. Bunlar hakkında geniş bilgiye sahip olmamakla birlikte apatarhanın başkomutan olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Göktürklerde, yeni uyrukluğa alınan topraklara atanan valilere “El- tebir” adı verildiği de bilinmektedir⁶⁶.

Göktürklerde, devleti oluşturan üç ögenin varlığı bilinmektedir. Bunlardan birincisi, hükümler hakkıdır. Diğer eski Türk devletlerinde olduğu gibi Göktürklerde de bu hakkın kağana, Tanrı tarafından bağışlandığına inanılmıştır. İkinci öge, “devlet” ve “ülke” anlamına gelen “İl” veya “El”dir. İl, kağanın şahsi malı gibi isteğine göre tasarruf edilebilen bir toprak parçası değil, bizzat devlet reisinin korumakla görevli olduğu bir “ata yadigarı”dır. Üçüncü öge ise “Bodun” adı verilen halktır. Eski Türk topluluklarında halkın ferdi hukuk ile donatılmış ve iktisaden esir olmayan bir hayat düzeninde bulunduğu anlaşılmaktadır⁶⁷. Bununla beraber, Orhun yazıtlarında kullanılan “ak-bey” ve “kara bodun” gibi ifadeler her kabilenin yönetici ve yönetilen sınıflarından oluştuğunu göstermektedir⁶⁸.

Eski Türklerin “Köni” adını verdiği adliye teşkilâtı Göktürklerde önemli gelişme göstermiştir. Bu teşkilât, hükümdarın başkanlığındaki yüksek devlet mahkemesi “Yargı” ile kağan adına örfî hukuku uygulamakla görevli “Yargan”lar ve bunların yanlarındaki kişilerden oluşmuştur⁶⁹.

Eski Türklerde “Töre” adı verilen örfî hukukun üç kaynağı vardır. Bunlardan birincisi, halktır. Halkın örf ve adetlerinden çıkan hukuka “Yusun” adı verilmiştir. İkincisi, kurultay yani beylerin kararlarıdır.

⁶⁵ Orkun, **Türk Tarihi**, s.138.

⁶⁶ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s.26.

⁶⁷ **Türk Dünyası El Kitabı**, s.193; Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, s.166-167; Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, İstanbul, 1993, s.84 vd.; Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.97-112.

⁶⁸ Baştuğ, **a.g.m.**, s.171.

⁶⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.279-280.

Üçüncüsü ise kağandır. Yani kağanın yasama çalışmaları sonucunda meydana gelen kurallardır⁷⁰.

Göktürklerde ceza hukuku, özel intikam alanından uzaklaştırılmış, cezalar devlet adına ve kamu yararları gözönünde tutularak verilmiş ve uygulanmıştır. Ancak bazen cezanın, suçluya değil, suçlunun yakınlarına uygulandığı görülmüştür. Bu şekilde ki uygulamalarda oğullar, kızlar ve karılar, aile başkanının doğrudan doğruya velâyeti altında olduklarından onlara ceza uygulanması, aile başkanına uygulanmış gibi sayılmıştır⁷¹.

Suçlar iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, büyük suçlardır ve cezası idamdır. Çin kaynaklarına göre, Göktürklerde isyan, adam öldürmek, evli kadına tecavüz etmek, bağlı atı çalmak, ikinci defa hırsızlık yapmak büyük suçlardan sayılır ve idam ile cezalandırılır. Cezayı vermek ve infaz etmek hakkı devlete aittir⁷².

İkinci tip suçlar, hafif suçlardır ve cezası genellikle mali tazminattır. Örneğin : Dövme ve yaralama suçlarının cezası yalnız hayvanla ödenen tazminattan ibarettir. Hırsızlıkta ise, suçlu çaldığı eşyanın sayı ve değerinde on katını ödemek zorundadır. Bazı hafif suçlarda tazminatla beraber uzun süreli olmayan hapis cezalarına da rastlanmıştır⁷³. Genç bir kıza tecavüz eden kimse derhal onunla evlenmek zorundadır. Ayrıca tecavüzü işleyen kişiler asiler, hainler, katiller ve at hırsızları gibi ağır suçlularla aynı cezaya çarptırılmıştır. Bir kimsenin gözünü kör eden, kızını veya karısının mallarını o adama vermekle yükümlüdür. Bu noktada cezanın kişiselleştirilmemiş olduğu dikkat çekmektedir⁷⁴.

B-ÖZEL HUKUK

Göktürklerin özel hukukları hakkında bildiklerimiz Çin kaynaklarının aktardığı bilgiler ve Orhun yazıtlarından elde edilen

⁷⁰ Cin-Akgündüz, a.g.e., s.56.

⁷¹ Üçok-Mumcu-Bozkurt, a.g.e., s.27.

⁷² Kafesoğlu, Üçok-Mumcu, a.g.e., s.20; Cin-Akgündüz, a.g.e., s.57; Gumilöv, a.g.e., s.113; Barkan, a.g.m., s.15., s.279-280; Gumilöv, a.g.e., s.113.

⁷³ Üçok-Mumcu, a.g.e., s.20; Cin-Akgündüz, a.g.e., s.57; Gumilöv, a.g.e., s.113; Barkan, a.g.m., s.15.

⁷⁴ Gumilöv, a.g.e., s.113; Barkan, a.g.m., s.15.

ipuçlarıdır. Bu iki kaynaktan elde edilen bilgiler toplandığında şu sonuçlara ulaşabiliriz:

Göktürklerde, “Oğuş” adı ile anılan aile, toplumun çekirdeğini oluşturmuştur. Bu aileye ilişkin ilk kaynakları Orhun yazıtlarından çıkarabilmekteyiz. Çünkü bu yazıtlarda evlilik sistemi ile ilgili bazı görüşlere rastlanmaktadır : “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine atam Bumin Kağan oturmuş. Türk bodunu yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İteriş Kağan annem İbilge Hatun’u göğün tepesinden tutup kaldırmıştır”. Bu sözlerde evrenin yaratılışına ilişkin ipuçları görüldüğü gibi, Bilge Kağan’ın babasının İteriş, annesinin de İbilge Hatun olduğu anlaşılmaktadır. Bu da, daha sonraki destanlarda da görüldüğü gibi ailenin bir evrim ürünü olmadığını, ana-baba ve çocuklardan ibaret bir çekirdek aile tipini temsil ettiğini göstermektedir⁷⁵.

Göktürklerde kadının toplum içinde önemli bir sosyal statüye sahip olduğu bilinmektedir. Yazıtlardan kağanların “hatun” adı verilen eşleriyle birlikte tahta çıktıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca kağan öldüğü zaman çocukların velâyet hakkı da annelerine geçmiştir. Kutluk Kağan’ın ölümünden sonra oğullarının velisi anneleri Bilge Hatun olmuştur⁷⁶. Bilge Kağan’ın Orhun yazıtlarında geçen “babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı.....Umay gibi annem hatunun devletine, küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı”⁷⁷ sözü konuyu açıklayıcı niteliktedir. Yine bu devlet yönetimi içerisinde hatunlar devlet meclislerine katılarak, söz sahibi olmuşlardır. 725 yılında Çin’den gelen elçiyi karşılayan heyet arasında Bilge Kağan’ın karısı Po-fu Hatun’un yer alması buna güzel bir örnektir.⁷⁸

Hunlarda olduğu gibi Göktürklerde de oğullar, babaları ölünce üvey annelerini almak zorundadırlar. Kardeşleri ve amcaları öldüğünde de karılarını almak, kardeşler ve yeğenler için bir gerekliliktir (Levirat Kaidesi). Bu prensibin amaçları da Hun devletindekiyle aynıdır.⁷⁹

⁷⁵ Türkdoğan. a.g.m., s.35 vd.

⁷⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Türk Kadınının Hukukî Mahiyeti (Tarihte ve Yeni Türk Hukukunda), II. Türk Tarih Kongresi (Ayrı Basım), İstanbul, 1943, s.10-12.

⁷⁷ Ergin, a.g.e., s.10.

⁷⁸ Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.121-122.

⁷⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. : Dıvıçioğlu, a.g.e., s.158 vd.

Göktürklerde evlenme genellikle ekzogamik temellere dayanmamıştır. Çok kadınla evlilik söz konusudur. İlk kadın evin baş kadını olmuştur. Daima denklige dikkat edilmiştir. Yüksek mevkide bulunan bir kadın, kendisinden aşağı durumda bulunan bir erkekle evlenemediği gibi; dengi olmayan bir kızla evlenen erkeğin çocukları da toplum tarafından farklı davranışlarla karşılanmıştır⁸⁰.

Göktürklerde düğün, her ailenin servet derecesine göre yapılmıştır. Orhun yazıtlarında Bilge Kağan, “Türgiş Kağanı’na kızımı fevkalâde büyük düğünle verdim; Türgiş kağanının kızını da fevkalâde büyük düğünle oğluma alıverdim” diyerek bu geleneği açıkça ifade etmiştir⁸¹

Orhun yazıtlarında 14 yerde “kul” deyimini geçmektedir. Fakat bu deyimle gerçek anlamı ile “mülk”ten ve “hak”tan mahrum insanlar zümresi ve kurumlaşmış kölelik sistemi içerisinde yer alan kimselerden ziyade, çeşitli nedenlerle siyasî haklarını kaybeden ve bazı medeni haklar yönünden yasaklara uğrayan kimseler kastedilmektedir. Bununla birlikte “kul” sözcüğü, her ne anlamda kullanılırsa kullanılsın, Türklerin bir çeşit kölelik sistemi ile tanıştıkları açıktır. Peki köleler göçebe topluluklarda efendileri nezdinde acaba hangi haklara sahiplerdir? Köle, eğer malûl değilse efendisinin atına atlayıp kaçma hakkına her zaman sahiptir ve çaldığı atın bedelini de ödemez. Yani Türklerdeki kölelik ile kurumlaşmış kölelik arasında çok büyük bir ayırım vardır⁸²

Toplum içinde bilinen ve doğuma dayanan kan akrabalığından başka, sunî bir akrabalık ilişkisi de vardır. Bu, kan akrabası olmak isteyen iki erkeğin kanlarını bir çanak içine akıtarak kımızla karıştırdıktan sonra yarı yarıya içmeleri ile meydana getirilir⁸³. Ayrıca Türk tarihi üzerine ilginç araştırmalarıyla tanınan Sencer Divitçioğlu, Göktürlere ait sistemleştirilmiş bir akrabalık cetveli meydana getirmiştir. Bu cetvelde Divitçioğlu, a) gerçek kandaşlığı veren soy yapısını ve b) insanlar arasındaki kadın değişiminin sonucunda doğan ilişkileri düzenli bir biçimde ortaya koymuştur⁸⁴.

Göktürklerde kağanın, topraklar üzerinde mülkiyet hakkı vardır.

⁸⁰ Üçok-Mumcu, a.g.e., s.21; Cin-Akgündüz, a.g.e., s.58-59; Orkun, **Türk Tarihi**, s.140.

⁸¹ Orkun, **Türk Tarihi**, s.140-141.

⁸² Gumilöv, a.g.e., s.84-86.

⁸³ Üçok-Mumcu-Bozkurt, a.g.e., s.28.

⁸⁴ Divitçioğlu, a.g.e., s.137 vd.

Kağanlar, toprağı diledikleri boylara bölüştürüp, onları oraya yerleştirebilmişlerdir. Kağanın bu durumu dışında, topraklar üzerinde mülkiyetsizliğin esas olmasına rağmen, Orhun yazıtlarında beylerin de varlıklarının oldukça kabarık olduğunu gösteren örneklere rastlanmıştır⁸⁵. Ayrıca ulus, her ne kadar göçebe ise de her Türkün bir parça toprağına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu toprak kabilelerin kışı geçirdikleri kışlaklarda bulunmuştur. Mirasta en küçük oğul bu toprağı, diğerleri ise taşınabilir malları almışlardır⁸⁶.

III-UYGURLAR VE HUKUK SİSTEMLERİ

Eski Hun devletine bağı Türk boylarından olan Uygurlar, Göktürk devleti kurulduktan sonra da onun tebası olmuşlardır. Zaman içerisinde güçleri hızla artmış, iç mücadelelerden de yararlanarak 9 Oğuz kabilesinden başka Karluk ve Başmil kavimlerini de içine alan kuvvetli bir Uygur Konfederasyonu meydana getirmişlerdir⁸⁷.

Uygur tarihi, oynadığı siyasî ve askerî rol bakımından Göktürk İmparatorluğu ile mukayese edilemezse de uygarlık tarihi bakımından bütün Türk kavimleri tarihi içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir⁸⁸.

Uygur hukukunun incelenmesi sırasında, bize yol gösterecek eserlerin başında Çin kaynakları gelir. Ayrıca “Kutadgu Bilig” adlı yapıt ile Doğı Türkistan’da ele geçirilmiş olan hukuksal belgeler de Uygur hukukunun incelenmesi bakımından büyük bir değer taşımaktadır.

Doğı Türkistan’da yaşayan Uygurlardan kalma manzum bir eser olan Kutadgu Bilig, Orhun Yazıtları ve Turfan metinleri ortaya çıkıncaya kadar, Türk dilinde yazılmış belgelerin en eskisi ve en önemlisi sayılmıştır. “Siyasetnâme” veya “saadet verici bilgi” anlamlarında tercüme edilen bu

⁸⁵Y.a.g.e., s.239.

⁸⁶ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi. Türk Dünya Nizâmının Millî İslâmî ve İnsânî Esasları*, C.I, İstanbul, 1969, s.119.

⁸⁷ Barkan, a.g.m., s.15-16.

⁸⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Akkaya, a.g.m., s.75 vd.; Saadettin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara, 1997, s.78-82.

eser, Balasagun'lı Yusuf isminde bir şair tarafından, Kaşgar'da ilk Türk-İslâm devletini kuran Satuk Bugra Karahan adına, 1069 yılında yazılmıştır. Esere sonradan ilâve edilmiş olan mukaddimelerde de belirtildiği gibi bu kitap hâkimlerin sözleri ile dolu ve herkes için faydalı bir kitap olmakla beraber, özellikle hükümdara memleket idaresi konusunda gerekli olan bilgileri içermektedir. İçinde bir devletin ayakta durması veya yıkılması şartları belirtilerek, hükümdarın halka ve halkın hükümdara karşı hakları, halkın itaatli olması için hükümdarın tebasına karşı nasıl davranacağı, askerin düzenlenmesi ve savaş yapma şekilleri gösterilmiştir. Tüm bunlara rağmen eserde, kelime ve kafiye oyunlarına başvurularak, felsefî ve ahlâkî düşüncelerle, ideal bir devlet hayatından söz edilmesi, onun edebiyat tarihçilerinin gözündeki sahip olduğu yüksek değer yanında hukuk tarihçileri açısından fazla tatminkâr bulunmamasına neden olmuştur⁸⁹

Göktürk devletinin yıkılışından sonra kurulmuş olan Uygur devletinin de parçalanması üzerine bir kısım Uygurlar, Doğu Türkistan'a yerleşerek orada Çin'in etkisi altında kendilerine özgü bir hukuk sistemi geliştirmişlerdir. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılda çeşitli uluslara mensup araştırmacılar tarafından Turfan bölgesinde gidilip yapılan araştırmalar sonucunda bulunan dinî, felsefî ve edebî belgeler yanında birçok da hukukî belgeler ele geçirilmiştir. Hukukî belgeler çoğunlukla borç alıp-verme, alım-satım, kiralama, rehin, vakıf belgeleri niteliğindedir. Bu belgeler arasında çok az vasiyetnâme şeklinde düzenlenmiş olanlar da mevcuttur⁹⁰

A-KAMU HUKUKU .

Uygur hükümdarları, egemenlik güçlerinin tanrısal bir kaynağa bağlanmış olması nedeni ile, kendilerinden “Gök ve Ay Tanrıdan kut bulmuş” diye söz etmişlerdir. Hükümdarlar, kendi asıl adlarından başka bir

⁸⁹ Arsal, a.g.e., s.98. Ayrıca eserin tam metni için bkz.: Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (Çev : Reşid Rahmeff Arat), Ankara, 1985; Yusuf Has Hâcib, *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, (Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Fikri Silahdaroğlu), Ankara, 1996.

⁹⁰ İzgi, a.g.e., s.51 vd; Üçok-Mumcu-Bozkurt, a.g.e., s.31.

de saltanat ve hükümet adları da kullanmışlardır. Bundan dolayı Uygur kağanlarının çoğunun asıl adları öğrenilmemiştir⁹¹.

743 yılında Göktürk devletini yıkan Basmil, Uygur ve Karluk gibi Türk boyları, Basmil Türklerinin başkanlığında yeni bir kağanlık kurmuşlardır. Basmil Kağanı, ortada, Beş- Balığ bölgesinde oturmuş; doğuda, Orhun nehri kıyılarında oturan Uygurların başkanı da “sol- yabgu” ünvanını almıştır. Batıda, Altay dağlarının güney doğusunda yaşayan Karluklar ise “sağ-yabgu”luğu meydana getirmişlerdir. Her iki yabgu da Basmil kağanına bağlı durumdaydılar. Bu devlette, sağ ile sol kollar eşit ve aynı haklara sahipti⁹². Bu nedenle bütün işler hükümet merkezi olan Karabalasagun’da görüşülmüştür. Kağanlar divanları burada toplamışlar, imparatorluğun siyasî kararları burada alınmıştır⁹³.

Uygurlarda “Tutuk” adı ile anılan boy reisleri mevcuttur. Bu kişiler her türlü siyasî görevlerinin yanında devlet hazinesi için vergi toplamakla da görevlidirler. Boy reisleri çoğunlukla kağanın yakın akrabaları arasından atanmış olmakla birlikte, bu makamın babadan oğula geçip geçmediği hakkında açıklayıcı bilgilere rastlanmamıştır⁹⁴.

Uygur devletinde kağanlığın babadan oğula geçtiği konusunda yeterli delil bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hükümdar Tun Bağa’nın 789 yılında ölümüyle tahta geçen oğlunun bir yıl sonra küçük kardeşi tarafından öldürülmesi üzerine, ülkede öldürülen kağanın oğlu lehine bir isyan çıkartılmış ve henüz çocuk denecek yaştaki oğlu tahta geçirilmiştir. Bu olay bize saltanatın babadan oğula geçme adetinin çok güçlü olduğunu göstermektedir. 795 yılından sonra, İkinci Uygur Devleti döneminde, bu kural bozulmuş, amca çocukları, küçük kardeşler ve yeğenler de tahtta söz sahibi olmaya başlamışlardır⁹⁵. Sonradan Doğu Türkistan’a yerleşmiş olan Uygurların kamu hukukları hakkında Kutadgu Bilig bize bilgi vermektedir.

⁹¹ Üçok-Mumcu-Bozkurt, a.g.e., s.31.

⁹² Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.440.

⁹³ Colin Mackerras, “Uygurlar”, *Erken İç Asya Tarihi*, (Derleyen: Denis Sinor), İstanbul, 2000, s.433.

⁹⁴ Y.a.g.m., s.433-434.

⁹⁵ Y.a.g.m., s.434.

Kutadgu Bilig'den X. yüzyıl Uygurlarında devlet örgütünün başında çeşitli ünvanlarla anılan büyük memurların buldukları anlaşılmaktadır. Bu memurlar : 1) Uluğ Hacib (Büyük Vezir), 2) Sübaşçı (Başkomutan), 3) Kapık Başlar Er (Saray Bakanı), 4) Bitikçi (Kağanın Baş Yazmanı, Dışişleri ve Adalet Bakanı), 5) Ağıcı (Hazinedar), 6) Yalvaçlar (Elçiler)'dir. Bir de "Tapukçu" adı verilen ikinci sınıf memurların varlığı dikkat çekmektedir. Kutadgu Bilig'de tüm memurların görevlerinin ne olduğu ayrıntıları ile belirtilmemiş olmakla beraber, bu memuriyetlere getirilen kimselerin nasıl olmaları gerektiği konusunda geniş bilgiler verilmiştir⁹⁶.

Yusuf Has Hacib'in yaşadığı XI. yüzyılda Uygurlar başlıca iki ana sosyal sınıfa ayrılmıştır. Bunlar aydınlar ve asıl halk sınıfıdır. Aydınlar sınıfı kendi aralarında beş grupta incelenebilir : 1) Aleviler (Hazret-i Muhammed'in soyundan gelenler), 2) Bilginler (din bilginleri de dahil olmak üzere bilginlerin tamamı), 3) Otacılar (tıp bilginleri ve eczacılar), 4) Yıldızcılar (Münnecimler, astrologlar), 5) Şairler (manzum sözler söyleyenler). Asıl halk ise geçimlerini sağladıkları alanlara göre altı sınıfa ayrılmıştır : 1) Tarımcılar (tarımla uğraşanlar), 2) Satımcılar (tüccarlar), 3) İğdişçiler (Çobanlar), 4) Uzlar (küçük sanatlar ile uğraşanlar), 5) Karabudun (belli bir işi olmayan şehir halkı), 6) Çigaylar (yoksul kimseler). Uygur halkı arasında görülen bu sınıflandırmalar hukukî açıdan bir bölünmüşlük göstergesi değildir. Çünkü devlet içinde, bazı ayrıcalıkları olan beyler ve çeşitli haklardan tamamiyle kısıtlanmış kullar bir yana bırakılırsa, halkın hukuk bakımından birbirine eşit olduğu anlaşılmaktadır⁹⁷.

Kutadgu Bilig'de beyliğin temelinin doğruluk ve adalet olduğundan söz edilerek, hakimiyetin esasının da adalet olduğu üzerinde durulmuştur. Uygurca belgeler arasında, Kutadgu Bilig'in bu teorik bilgilerini doğrulayacak nitelikte şahitlik, dilekçe ve mahkeme ilâmları gibi yazılı belgelerin bulunuşu, Uygurlarda yargı teşkilatının ulaştığı düzeyin ifadesi açısından büyük önem taşır⁹⁸.

⁹⁶ Arsal, a.g.e., s.101-111.

⁹⁷ Y.a.g.e., s.111-117.

⁹⁸ Cin-Akgündüz, a.g.e., s.77-78.

B-ÖZEL HUKUK

Uygurlardan günümüze kadar gelen ve özel hukukları hakkında çeşitli ipuçları içeren hukuk belgeleri incelendiğinde, her şeyden önce bu belgelerin birbirine olan benzerlikleri dikkat çekmiştir. Hukuksal işlemlerde bağıtın konusunun niteliğinden doğan bazı küçük ayrılıklara bakılmazsa, daima belli örneklerle, formüllere göre hareket edildiği anlaşılmıştır. Belgeler her zaman hukuksal işlemin yapılmış olduğu tarihle başlamıştır. Daha sonra iki yanlı hukuksal işlemlerde önce icabı yapanın adı yazılmış, bunu çoğunlukla işlemin nedeni izlemiştir. Bundan sonra kabulde bulunanın adı yazılarak, bunu iki yanın kendilerine düşen borçları yerine getirdiklerini bildiren sözler, varsa koşullar ve tanıkların adları izlemiştir⁹⁹.

Uygur hukuk belgelerinden, onların hem gerçek hem de hükmî şahısları bildikleri görülmüştür. Gerçek şahıslar arasında bir sınıflama söz konusudur. Bu sınıflamada birinci sırayı alan beyler, kendi içlerinde iki ayrı imtiyazlı zümreye ayrılmışlardır. Bunlardan birincisi olan tarhanlar, hayat kaydıyla kendilerine, vergi muafiyeti verilen kimselerdir. Ayrıca istedikleri zaman, izin almaksızın kağanın huzuruna çıkabilme, ağır suçlar dışında işledikleri suçların dokuz kez af edilebilmesi, genel tören ve ziyafetlerde yüksek mevkilerde yer almaları gibi ayrıcalıkları da vardır. İkinci zümre ruhanîlerdir. Bunlar da hayat kaydıyla vergiden muaf sayılan dinî görevlilerdir. Gerçek şahısların ikinci sınıfı ehliyet hakkını tam olarak kullanan hürlerdir. Üçüncü sınıf ise, ehliyeti kısıtlı bulunan kölelerdir¹⁰⁰.

Uygur belgelerinden, Uygurların köleliği kabul ettikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü para ve pamuklu bez ihtiyacından dolayı köleler, zaman zaman satım akdine konu olmuşlar ve bir çeşit mal gibi kabul edilmişlerdir. Köle satış belgelerinde kölelerin cinsiyeti açık bir şekilde belirtilmiştir. “Kul” kelimesi “erkek köleler” için, “küng” kelimesi ise “kadın köleler”i belirtmek için kullanılmıştır. Köleyi satan kimselerin ailenin tek sorumlusu olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin ortak malı olarak kullanılan kölelerin satışları sırasında aile reisinin sorumluluğu sınırsızdır¹⁰¹.

⁹⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. : İzgi, a.g.e., s.51 vd.

¹⁰⁰ Arsal, a.g.e., s.328-331.

¹⁰¹ İzgi, a.g.e., s.97 vd.

Uygurların hükmî şahıslardan olan vakıflar konusunda bilgi sahibi oldukları, konu ile ilgili belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. Uygur vakfiyeleri, Buda dinindeki Türklere ait olup, Uygur harfleriyle yazılmıştır. Uygur Türklerine ait, vakıf ile ilgili belgeleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

1. Manastır inşası nedeniyle düzenlenen belgeler,
2. Manastırlara vakfedilen arazi veya bağların tahsislerine ilişkin belgeler,
3. Manastır veya manastıra ait bina ve arazi tahsisinin devlet reisleri tarafından onayı ve vergilerden muaf tutulmaları için verilen fermanlar¹⁰².

Bütün eski Türk toplumlarında olduğu gibi, Uygurlarda da aileye büyük önem verilmiştir. Uygurlarda “ana-ata”, ana-baba sözleri çok yaygındır. Kadına büyük değer verilmiştir. Annelerini, “anam tuğlu kutlu ağa” diye adlandıran Uygurların, eski şiirleri, anneyi “tuğluk” ve “kutluluk” isimlendirmeleriyle onurlandırmıştır¹⁰³.

Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre, Kuzey Uygurlarda aile, resmî ve hukukî bir evlenme akdine dayanmıştır. Evliliği “kavuşmak” olarak niteleyen Uygurlar, evliliğin aşk ve his yönünü belirtmişlerdir. Uygurlarda kan hısımlığı evlenmeye engeldir. Evlenmenin belli bir yaşı yoktur ve bülûğ evlenme için yeterlidir. Evlenmenin şartları arasında, tarafların ve anne babanın rızası gereklidir. Ayrıca güveyi tarafından kız için kızın babasına ve velisine verilen “kalın” adı ile anılan belli bir miktar mal sözkonusudur¹⁰⁴. Evlenme bir alım-satım akdi olarak görülmediğinden “kalın”, kızın fiyatı olarak değil, kızın terbiyesi için yapılan masraflara iştirak bedeli olarak görülmüştür. Bu bedel bir kaç baş hayvandan ibaret olabildiği gibi yüzlerce at ve binlerce koyun da olabilmıştır¹⁰⁵.

Uygurlar, evlâtlık kurumunu kabul etmişlerdir. Evlât edinme bir akid şeklinde gerçekleştirilmiştir. Evlât edinmiş olan şahıs, evlâdına karşı hem maddî, hem manevî sorumluluk yüklenmiştir. Evlât edinme ile ilgili

¹⁰² İsmet Binark, “Türk Dünyasının En Eski İçtimâî Yardım Müessesesi Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf”, *Türk Kültürü*, Yıl:VII, S.78, Nisan 1969, s.422 vd.

¹⁰³ Ali Güler, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, Ankara, 1992, s.74 vd.

¹⁰⁴ Cin-Akgündüz, a.g.e., s.67; Gökalp, *Türk Ahlâkı*, s.86; Güler, a.g.m., s.80.

¹⁰⁵ Arsal, a.g.e., s.334-335.

belgelerde evlât edinilecek çocuğun “süt sevinci” diye ifade edilen bir para ile değiştirildiği ve evlât edinmeye “oğulluk bir” denildiği görülmüştür. Evlâtlığın nafakası babalığına aittir. Kendisi de ona sadâkat göstermekle yükümlüdür. Evlâtlık, babalığına mirasçı olur. Babalık, görevlerini yerine getirmediği takdirde, aradaki sözleşmeli hısımlık da sona erer¹⁰⁶.

Uygurlarda iki çeşit varislik söz konusudur. Bunlardan biri kanunî varislik, diğeri vasiyetnâme sonucunda varisliktir. Kanunî varislikte, prensipte bütün çocuklar mirasçıdır. Ancak babaları hayatta iken paylarını alıp, kendilerine bir ev kuran çocuklar ile evlenirken belli miktar eşya alan kızlar mirastan yoksun bırakılmışlardır. Ölen erkeğin eşine mirastan düşen miktar 1/4’ dür. Baba evinin tek mirasçısı küçük oğuldur. Vasiyet yolu ile mirasçılıkta vasiyeti yapan kimse, kimi mirasçı olarak kabul ettiğini ve terekesinden kimlerin hak alamayacağını göstermiştir. Ayrıca üvey oğulların analıkları ile evlenmelerine vasiyetnâme ile engel olunabileceği de anlaşılmaktadır¹⁰⁷.

Uygurlar, başta karz (ödünç), satım, kira ve hizmet sözleşmesi olmak üzere, bütün akid çeşitlerini uygulamışlardır. Borç alıp-verme belgelerinde, faizi ile alınacak mal belirtildikten sonra, ne zaman ve hangi miktar ile faiz karşılığı malın geri verileceği kaydedilmiştir. Belgelerde genellikle hangi ihtiyaçtan dolayı mal faizi ile alındıysa, yine aynı mal faizi ile birlikte geri verilmiştir. Bazen de alınan mal kendi cinsi ile ödenmeyip başka bir çeşit mal ile ödenmiştir. Örneğin, pamuklu dokuma karşılığında şarap olarak ödeme yapılmıştır¹⁰⁸.

Borç alıp-verme belgelerinde, zamanında ödenmeyen ya da borç alan kişinin ortadan kaybolması-ölmesi- halinde, borç veren kişinin zor durumda kalmaması için, alınan malın nasıl ve kimler tarafından ödeneceği bildirilmiştir¹⁰⁹. Zamanında ödenmeyen borçlar için, örf hukukuna göre, normal faizden çok farklı bir faiz ödeme zorunluluğu getirilmiştir¹¹⁰.

¹⁰⁶ Cin-Akgündüz, a.g.e., s.67; İzgi, a.g.e., s.91 vd.

¹⁰⁷ Arsal, a.g.e., s.341-343.

¹⁰⁸ İzgi, a.g.e., s.66 vd; Ayrıca bkz.: Ahmet Caferoğlu, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları”, *Türkiyât Mecmuası*, C.IV, İstanbul, 1934, s.9.

¹⁰⁹ İzgi, a.g.e., s.73.

¹¹⁰ Caferoğlu, a.g.m., s.10.

Uygurların hukukî belgeleri arasında dikkat çeken bir diğer tür de kira akdidir. Kira akidleri; tarla kiralama ve hayvan kiralama belgeleri olmak üzere iki şekildedir. Tarla kiralama belgeleri, kiralayan şahısların pamuk, mısır, tarla ve kiraya veren şahsın para ihtiyacını karşılamak için hazırlanmıştır. Para ihtiyacı dışındaki belgelerde, şahıslar hangi ihtiyaçlarını karşılamak için tarlayı kiralayacaklarını ve daha sonra kira karşılığı olarak tarla sahibine ne vereceklerini belirtmişlerdir. Para ihtiyacını karşılamak için kiralama belgelerinde ise kiraya verilecek tarlanın sınırları belirlenmiştir. Gerek tarla, gerek hayvan kiralama akidlerinde mülkiyetin kesin olarak kiraya veren kişi üzerinde olduğu açıktır. Bu nedenle özellikle tarlada yapılacak işlerden sahibi sorumlu tutulmuştur¹¹¹.

Uygur hukukunda, “birzün” denilen satım akdinin en çok görüleni, gayri menkul akdi olmuştur. Uygurlarda arazi genellikle ortak olarak kullanılmıştır. Araziler ailenin ortak malı sayılmakla birlikte, ailenin ferdleri arasında bölüşülmüş olarak kullanılmış ve satış yaparken şahıslar sadece kendi mülkiyetlerinde olan kısmın satışını yapabilmişlerdir. Uygur belgelerinde satıcıların ve alıcıların genellikle akraba ve özellikle kardeşler olarak görülmesi miras kalan toprağın parçalanmaması için olabilir¹¹².

Satış belgelerinde ödemeler, belgenin yazıldığı gün yapılmıştır. Satın alanın haklarını korumak amacıyla, satın alınan bir mala, satıcının akrabaları tarafından yapılacak itirazların önlenmesini öngören kayıtlar düşülmüştür. Yani satışı yapılan malın bütün sorumluluğu satıcı tarafından yüklenilmiştir¹¹³.

Tarla satış belgelerinde, tarlanın yeni sahibinin araziye sahip olma hakkının zamanla sınırlandırılmamış olması Uygurlarda, taşınmaz mallar üzerinde mülkiyet hakkının tamamen ortaya çıktığının bir delilidir. Bunun yanında yeni mülk edinen bir kişi, gayri menkulünü kullanma veya başkasına satma haklarına da sahiptir¹¹⁴.

Uygur hukukunda rehin kurumu da bilinmektedir. Gayri menkuller

¹¹¹ Özkan İzgi, “Turfan Uygurlarında Kiralama Vesikaları”, X. Türk Tarih Kongresi, C.III, Ankara, 1991, s.767 vd.

¹¹² İzgi, a.g.e., s.83 vd.

¹¹³ Y.a.g.e., s.84-85.

¹¹⁴ Cin-Akgündüz, a.g.e., s.72; İzgi, a.g.e., s.88-89.

rehin akdine konu olabildiği gibi, bazı şartlarda insanlar da rehine konu teşkil edebilmişlerdir. Örneğin : Baba kendi oğlunu belli bir miktar para karşılığında rehin olarak verebilmektedir. Çocuk, borç ödeninceye kadar alacaklıya hizmet etmekle yükümlüdür. Buna karşılık alacaklı da çocuğun bütün masraflarını karşılayacaktır. Bu bir çeşit rehinle teyit edilmiş hizmet akdidir¹¹⁵.

DEĞERLENDİRME

İslâmiyet'ten önce kurulan Türk devletlerinin hukukları ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, özellikle bu devletlerin yönetim biçimleri, devlet idaresinde görev alan kimselerin nitelikleri ve üstlenmiş oldukları yükümlülükler, suç işleyen kimseleri cezalandırma yöntemleri gibi günümüz hukukunda, kamu hukukunun ilgi alanları içinde yer alan pek çok ana başlık konusunda, kaba hatları ile değerlendirme yapabilecek verilere sahibiz. Yine aynı şekilde insanların evlenme tarzları, aile yapıları, kadının toplumsal statüsü, akrabalık türleri, çeşitli ticari nitelikli akidler vb. özel hukuk alanları içine giren konularda da oldukça kapsamlı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bütün bu veriler bize, göçebe kültürü içerisinde de kendine özgü bir hukuk ve teşkilâtlanmanın var olduğunu göstermektedir. Türklerin İslâmiyet öncesindeki hukuklarının bilinmesi, İslâmiyet'in Türkler tarafından bir din ve aynı zamanda bir hukuk sistemi olarak kabul edildiği dönemlerle mukayese edilerek, ortaya çıkan sonuçların özellikle Osmanlı hukukuna yansımalarının açığa çıkartılması açısından da büyük önem taşımaktadır.

¹¹⁵ Pek çok araştırmacı çalışmalarında, rehin kurumunun kölelikle bir bağlantısı olmadığı konusunda fikir birliği içindedirler. Konuyla ilgili bilgi için bkz. : Arsal, a.g.e., s.331 vd.; Cin-Akgündüz, a.g.e., s.72; İzgi, a.g.e., s.96-97.